Marcin Grygiel

Uniwersytet Rzeszowski
Rzeszów

Kwantyfikacyjne i egzystencjalne wykładniki afirmacji na przykładzie języka serbskiego

Podobnie jak negacja, również zjawisko afirmacji jest pojęciem wielopoziomowym, którego nie można ograniczyć jedynie do wyrażania twierdzenia, aprobaty lub asercji. Afirmacja jest zjawiskiem logicznym, semantycznym, leksykalnym i gramatycznym. Często w literaturze językoznawczej przyjmuje się, że afirmacja, w przeciwieństwie do negacji, nie ma uniwersalnego markera kojarzonego powszechnie z tą funkcją, a za najbardziej rozpowszechniony schemat oznaczania afirmacji w języku uznawana jest opozycja w stosunku do negacji przez sam fakt niewystąpienia negatora.

Celem niniejszego artykułu jest wykazanie, że jednym z syntaktycznych sposobów wyrażania afirmacji w językach naturalnych może być posiłkowanie się kwantyfikatorami, które w pewnych sytuacjach często zatracają swoje pierwotne – odnoszące się do ilości – znaczenie, a w zamian zyskują wiele innych funkcji gramatycznych, takich jak determinacja, referencyjność czy właśnie afirmacja, albo służą do ich wzmacniania¹. W językach słowiańskich,

¹ Jeszcze szerzej rozumiany kwantyfikacyjny model opisu kategorii gramatycznych został przyjęty m.in. w PBGK 2007.

a zwłaszcza w językach południowosłowiańskich, za jeden z syntaktycznych markerów afirmacji można również uznać czasownik ‘być’ używany jako czasownik posiłkowy i łącznik. Nasze spostrzeżenia postaramy się ograniczyć do jednego systemu językowego, chociaż mają one charakter ogólny i większość omawianych tu przypadków można łatwo zlokalizować w strukturze gramatycznej innych języków, dlatego w niektórych przypadkach uznaliśmy za uzasadnione przywołanie szerszego kontekstu słowiańskiego.

Stan badań

Kwantyfikacja jest terminem logiki formalnej na oznaczenie zwrotów typu: *dla każdego / pewnego istnieje* i odgrywa ważną rolę w formułowaniu twierdzeń i definicji matematycznych. Tak więc terminu *kwantyfikator* używają logicy jako nazwy pewnych szczególnych operatorów, których zadaniem jest wiązanie zmiennych znajdujących się w ich zasięgu. Jednak, jak podkreśla Stanisław Karolak (1990: 43), kwantyfikator „jest tu rozumiany według definicji znakowej: oznacza wykładnik treści kwantyfikacyjnej, czyli nazwę, znak, wyrażenie kwantyfikujące, a nie reprezentowaną przez tę nazwę, znak, wyrażenie – treść”. Inaczej ma się rzecz w językoznawstwie, które przejmując termin logiczny, utożsamia kwantyfikatory nie tylko ze standardowymi operatorami rachunku predykatów: *wszyscy* i *jeden*, ale również z innymi wyrażeniami numerycznymi, takimi jak: *niektóre*, *każdy*, *jakikolwiek*, *wiele*, *mało* czy *kilka*. Wyrazy te, jak zauważa John Lyons (1989: 79), „przynajmniej w niektórych użyciach pełnią dość podobną funkcję, jak kwantyfikatory logiczne”.

Związki między językoznawstwem a logiką mają długą tradycję i opierają się na założeniu, że strukturę semantyczną języka można przedstawić za pomocą praw logicznych. Wielu lingwistów odwoływało się w swych pracach do takich logików i filozofów języka, jak Gottlieb Frege, Bertrand Russell, Rudolf Carnap, Saul Kripke czy Richard Montague, nie wspominając już o Arystotelesie. Jednak ostatnio, szczególnie w ramach językoznawstwa kognitywnego, idea opisu języka oparta na modelach logicznych została podważona. Wysunięto zarzut, że chociaż tego typu opis jest dość precyzyjny, to jednak redukuje sam język i zafałszowuje jego istotę, gdyż zjawiska językowe i prawa rządzące językiem nie mają charakteru absolutnego i uniwersalnego, a sam język nie reprezentuje praw logicznych, ale oparty jest na stereotypach, metaforach czy schematach myślowych, które czasami mogą być ze sobą sprzeczne (np. Fauconnier 1994).

W naszym wypadku punkt początkowy analizy stanowią wyrażenia i niektóre problemy opisywane w językoznawstwie formalnym i logice. Rozważania zawężymy do dwóch podstawowych kwantyfikatorów, rozumianych jako wyrażenia numeryczne, i ich związku ze zjawiskiem afirmacji. Będzie to tak zwany *duży kwantyfikator*, występujący również pod nazwą *kwantyfikator uniwersalny* lub *ogólny*, który w języku serbskim reprezentowany jest przez wyraz *сви* i cały szereg jego derywatów, a także *kwantyfikator mały*, inaczej nazywany *kwantyfikatorem szczegółowym* lub *egzystencjalnym*, któremu w języku serbskim najczęściej odpowiada leksem *један*.

Jednym z możliwych do zaproponowania sposobów lingwistycznej analizy afirmacji jest badanie jej wykładników strukturalnych, to znaczy różnych środków formalnych, za pomocą których wyrażane jest w języku twierdzenie. Takie podejście zarówno do afirmacji, jak i negacji znalazło wyraz w anglojęzycznym językoznawstwie generatywnym, w wielu pracach poświęconych zjawisku określanemu jako *polarity sensitivity*, a więc „wrażliwości polaryzacyjnej”. Krótko rzecz ujmując, starano się znaleźć i opisać tak zwane *negative / affirmative polarity items* ‘negatywne / afirmatywne jednostki polaryzacyjne’, które są przyciągane lub odpychane przez odpowiadające im konteksty (zob. m.in. Toven 1998). Należy tu jednak zauważyć, że większość uwagi skupiona była na identyfikacji wykładników negacji, a opis zjawiska afirmacji miał charakter marginalny i często stanowił jedynie kontrargument przeciw analizie kontekstów ilustrujących użycie operatorów negujących.

Chociaż wiele z analizowanych wyrażeń miało charakter numeryczny i często określano je jako kwantyfikatory, to, o ile nam wiadomo, teza o wyrażaniu afirmacji za pomocą kwantyfikacji nie została nigdy otwarcie wysunięta, najprawdopodobniej dlatego, że w paradygmacie, w jakim powstawały te prace – generatywizm – można by ją łatwo podważyć.

Wielki kwantyfikator jako wykładnik afirmacji

Związek między afirmacją a kwantyfikatorem *сви* zauważa *Синтакса савременога српског језика*, której autorzy zwracają uwagę na analogiczność semantyczną tak zwanych ogólnych kwantyfikatorów *сви*, *сав*, *сваки* i twierdzą, że „општа афирмативна квантификација у именском изразу са основним бројем изражава се заменицом *сав* на апсолутном почетку именског изрази нпр. *све три младе учеснице*” (*Синтакса* 2005: 61).

Ogólny kwantyfikator może jednak być użyty nie tylko do wyrażania afirmacji w przypadku frazy nominalnej, ale także, za jej pomocą, do pod-

kreślenia afirmatywnego charakteru całego zdania lub innych jego fragmentów. Na przykład w poniższych zdaniach kwantyfikator stanowi wyznacznik afirmacji:

Сва три младића изгубила су живот у несрећу².

Има све шансе да успе.

Власнику се губи сваки траг.

Ја ћу ти све зубе разбити.

We wszystkich podanych przykładach kwantyfikator ogólny pełni funkcję intensyfikatora afirmacji. Należy zauważyć, że zdania te po usunięciu kwantyfikatora nadal wyrażają twierdzenie, a ich struktura semantyczna nie ulega znaczącej zmianie. Jednocześnie kwantyfikator należy traktować jako wykładnik afirmacji, gdyż jego obecność uniemożliwia negację. Przy próbie zanegowania tych zdań otrzymujemy wypowiedzi niepoprawne lub wątpliwe, gdyż aby je uznać za poprawne, należałoby umieścić je w innym kontekście, na przykład zdanie:

Ја нећу ти све зубе разбити.

nie stanowi negacji samego zamiaru czy groźby wybicia zębów, ale jedynie pewnej liczby zębów, co oczywiście wydaje się bardzo mało prawdopodobną i trudną do wyobrażenia sytuacją. Kwantyfikator ogólny nie musi pełnić funkcji przydawki i może występować jako zaimek, ale nadal jest wykorzystywany sekundarnie do wyznaczania lub podkreślania afirmatywnego charakteru wypowiedzi, tak jak w poniżej przytoczonych przykładach:

Све ће бити у реду.

Сви треба да памтимо ову пословицу.

Сви се они воле и једни другима помажу.

Сваког брине пад динара.

Sintaksa (2005: 876) zauważa, że domena ogólnej kwantyfikacji może być szersza lub węższa, a odpowiednikami kwantyfikatorów w języku naturalnym może być cała gama zaimków:

У ширем тумачењу општих квантификатора, које обухвата и одричне заменичке речи, може се говорити о два њихова типа: афирмативном и негативном. У семантичким класификацијама заменичких речи афирмативни и негативни општи квантификатори по правилу се разврставају у различите класе, често без указивања на њихова заједничка обележја према којима се обе групе издвајају од осталих заменичких речи, а са лексиколошког становишта

² Jeśli nie zaznaczono inaczej, wszystkie podane przykłady zawierają autentyczny materiał językowy zebrany na stronach internetowych za pomocą wyszukiwarki Google.

обично се третирају као антоними. Међутим, у реченици општи квантификатори афирмативног и негативног типа функционишу као допунске синтаксичке варијанте, односно као семантичке структуре чији је избор одређен присуством или одсуством негације у реченици.

Kontrast ten jest szczególnie dobrze widoczny w języku serbskim, gdzie występują antonimiczne pary zaimków, w których rdzeń *св-* może być traktowany jak prefiksalny marker afirmacji, analogicznie do przedrostka *ни-*, nadającego zaimkom negatywne znaczenie:

ништа	све/свашта
нико	свако
нигде	свугде
никакав	свакакав
никада	све/свагда
никуда	свуда
никако	свакако
ничији	свачији

Vilem Frančić (1963: 233–235) przytacza jeszcze inne zaimki uogólniające, które potwierdzają szerokie użycie intensyfikującego twierdzenie przedrostka *св-* w dialektach sztokawskich: *свакоји* ‘wszelki’, *сваколики* ‘jakikolwiek bądź’ i przysłowki: *свакамо* ‘na wszystkie strony’, *свакуд* ‘na wszystkie strony’, *свагда* ‘zawsze’, *свећ* ‘wciąż’, *свеудиљ* ‘ciągle’.

Afirmatywny bądź negatywny charakter tych zaimków i przysłówków sprawia, że również mogą one występować w funkcji partykuły twierdzącej lub przeczącej. W języku serbskim najszersze użycie w roli partykuły afirmatywnej ma zaimek *свакако*, który może być tłumaczony jako ‘oczywiście’, ‘na pewno’, ‘tak’.

Mały kwantifikator jako wykładnik afirmacji

Szczegółowa kwantyfikacja, którą *Синтакса* (2005: 881) określa także jako *јединична квантификација*, wyrażana jest w języku serbskim przede wszystkim za pomocą liczebnika *један*. Jednakże gdy wyraz ten, podobnie jak wielki kwantifikator *сви*, określa dokładną wartość numeryczną, nie można go uznać za wykładnik afirmacji, gdyż zdania z nim mogą zostać zanegowane. Charakteru afirmatywnego nabiera, gdy występuje w funkcji quasi- lub nie w pełni wykształconego rodzajnika nieokreślonego. Podobny proces gramatyzacyjny dokonał się w historii języków germańskich i romańskich, w których rodzajnik nieokreślony wyewoluował z liczebnika o znaczeniu ‘jeden’.

W przeciwieństwie do tych języków, w serbskim rodzajnik nieokreślony nie występuje w sposób systematyczny i ma tylko charakter fakultatywny:

*Упознао сам једну лепу девојку.
Један човек је дошао.
Наишли су на једног просјака.
Сви знају да си ти један лажљивац.*

Powyższych zdań nie można zanegować, gdyż kwantyfikator egzystencjalny pełni w nich funkcję wykładnika afirmacji. Nie ma on charakteru numerycznego, o czym świadczy również to, że może występować w połączeniu z rzeczownikami w liczbie mnogiej:

*Нашао је једне црне панталоне.
Стајали су поред једних врата.*

Afirmatywny charakter małego kwantyfikatora potwierdza także fakt, że występuje on w opozycji do negatywnego kwantyfikatora *ниједан*:

<i>Постоји један изузетак.</i>	<i>Не постоји ниједан изузетак.</i>
<i>Повредило се једно дете.</i>	<i>Није се повредило ниједно дете.</i>

Przytoczone przykłady dowodzą, że zarówno wielki kwantyfikator *сви*, jak i kwantyfikator mały *један* są jednostkami leksykalnymi przyciąganymi przez pozytywny kontekst i w takim sensie mogą być traktowane jak wykładniki afirmacji. Jednak zależność ta nie jest absolutną regułą, którą można by ująć w sposób formalny – logiczny czy matematyczny. Nie jest to możliwe, gdyż od tak sformułowanej reguły istniałoby bardzo wiele wyjątków. Na przykład zdania z kwantyfikatorami można zanegować, gdy odnoszą się do wartości numerycznych. Ale w przypadku wielkiego kwantyfikatora możliwość negacji jest blokowana, gdy kwantyfikacja zamiast dokładnej będzie oznaczać przybliżoną wartość, na przykład przez dodanie do wielkiego kwantyfikatora określeń typu: *готово, скоро, замало, безмало*:

<i>Све сам заборавио.</i>	<i>Све нисам заборавио.</i>
<i>Готово све сам заборавио.</i>	<i>* Готово све нисам заборавио.</i>

Zamiast reguły formalnej wyjaśniającej korelację między afirmacją a kwantyfikacją za lepsze należałoby uznać wyjaśnienie funkcjonalne, odwołujące się do metaforycznego charakteru reprezentacji językowej. Jak się wydaje, wielki kwantyfikator ma pozytywne znaczenie, gdyż jednym ze sposobów językowej konceptualizacji twierdzenia jest reprezentowanie go za pomocą metafory konceptualnej AFIRMACJA TO KOMPLETNOŚĆ, w przeciwieństwie do konceptualizacji negacji, którą reprezentuje metafora NEGACJA TO BRAK / NIEKOMPLETNOŚĆ. Wielki kwantyfikator wyraża ‘całość’, ‘uogólnienie’,

‘pełnię’, dlatego semantycznie pokrywa się z metaforycznym reprezentowaniem afirmacji jako kompletności i jest używany jako jej wyznacznik. W podobny sposób afirmatywny charakter wypowiedzi mogą podkreślać inne wyrazy, które w swej strukturze semantycznej zawierają znaczenie kompletności, takie jak *цео, пуно, потпуно, у потпуности, сасвим* czy *сто посто*:

Проблема има пуно.

Потпуно си у праву.

Сасвим је у реду.

Сто посто те волим.

Funkcjonowanie małego kwantyfikatora w roli wykładnika afirmacji opiera się na innej metaforze, a mianowicie AFIRMACJA TO ISTNIENIE, w odróżnieniu od negacji, która przedstawiana jest za pomocą metafory NEGACJA TO NIEISTNIENIE. Prymarną funkcją pełnioną przez kwantyfikator egzystencjalny *један* jest właśnie akt orzekania istnienia, semantycznie jest to zbieżne z wyznaczaniem lub intensyfikowaniem twierdzącego charakteru wypowiedzi.

Zwróćmy uwagę, że przez odwołanie do opozycji ISTNIENIE / NIEISTNIENIE (*присуство или отсуство*) i KOMPLETNOŚĆ / NIEKOMPLETNOŚĆ (*нерашчлањена тврдња*) interpretuje R. Simić funkcję partykuły afirmatywnej *да* i negatywnej *не*:

По функцији ове две речи заиста подсећају на глобални исказ: оне су нерашчлањена тврдња или одрицање егзистенције ‘нечега’, али не могу ни на који начин идентификовати оно што је помоћу њих потврђено или негирано (Симић 2000: 95).

Podobnie więc jak Talmy Givón (1978), który negację traktuje jako „modalność niefaktywną”, należałoby afirmację uznać nie tylko za „modalność faktywną”, ale również „modalność egzystencjalną”, gdyż przez fakt istnienia wyrażana jest afirmacja. W języku serbskim tezę tę zdaje się potwierdzać między innymi częste używanie *јесме* (3. os. lp. czasownika *буму*) – leksemu oznaczającego istnienie *par excellence* – jako partykuły twierdzącej i markera afirmacji w wielu typach zdań.

Egzystencjalne znaczenie czasownika ‘być’

Jak zauważa Krystyna Pisarkowa (1984: 8), jedyną pewną regułą w historii języka jest fakt, że wyrazy funkcyjne – puste znaczeniowo – pochodzą od leksemów pełnych, nigdy zaś nie spotykamy odwrotnego kierunku ewolucji. W przypadku czasownika *буму* pełnym znaczeniem leksykalnym wydaje

się wyrażanie istnienia, które w taki oto sposób definiuje *Речник српскога језика*: „постојати, егзистирати, живети, показивати се, јављати се као стварно, реално” (RSJ 2007: 89). Znaczenie to zilustrowane jest następującymi przykładami:

*Данас јесмо, сутра нисмо.
Новац јесте за трошење.
То јесте и често бива.*

Badania typologiczne i diachroniczne, które prowadzą Bernd Heine i Tania Kuteva, dowodzą, że znaczenie egzystencjalne wyrażane przez czasownik ‘być’ wyłoniło się z wcześniejszych znaczeń określających typowe postawy przyjmowane przez ciało człowieka, takie jak ‘stać’, ‘leżeć’ i ‘siedzieć’ (Heine 1993; Kuteva 2001). Dla przykładu: hiszpański czasownik *estar*, który oznacza ‘być’, ‘znajdować się’ i funkcjonuje jako czasownik posiłkowy, etymologicznie wywodzi się od łacińskiego słowa *stare* ‘stać’. Również serbski czasownik *постојати* ‘istnieć’ i polski *zostać* wyraźnie potwierdzają tezę rozpowszechnioną w językoznawstwie kognitywnym o ucieleśnieniu znaczenia, wskazując na etymologiczne spokrewnienie z czasownikiem ‘stać’. Podejmując ten rodzaj analizy panchronicznej, można zauważyć, że w językach słowiańskich czasowniki ‘leżeć’, ‘stać’ i ‘siedzieć’ często zastępują czasownik ‘być’. Na przykład po polsku można powiedzieć, że: *książka leży na stole, szafa stoi w kącie, on siedzi w domu, a Polska leży w Europie*. Oto ilustracje z języka serbskiego:

*Докази леже на дохват руке.
Све је лежало у најбољем реду.
Пушка стоји крај врата.
Вино стоји у подруму.
Седео је седам дана у затвору.
У младости је седео у Нишу.*

Podobne zjawisko zauważa Jolanta Lubocha-Kruglik (2001: 37) w języku rosyjskim, gdzie czasownik ‘leżeć’ (*лежать*), obok takich wyrazów, jak: ‘stać’ (*стоять*), ‘wisieć’ (*висеть*) i ‘siedzieć’ (*сидеть*) należy do najczęściej stosowanych konstrukcji w zdaniach egzystencjalnych. Jednakże czasownik mający najszersze zastosowanie w rosyjskich konstrukcjach egzystencjalnych to *есть*, czego dowodzą podane przez Lubochę-Kruglik przykłady:

*Есть картины, которые влияние оказывают на судьбу.
Есть люди, которых вообще никто никогда не может отгадать.
Среди них есть такие, что лишь о вечном своём блаженстве пеклись.*

Na uwagę zasługuje fakt, że w językach wschodniosłowiańskich czasownik ‘być’ w czasie teraźniejszym uległ zanikowi. Zachowała się jedynie 3. os. lp. – rosyjskie *есть*, białoruskie *ёсць*, ukraińskie *є*, a jej występowanie jest bardzo ograniczone. Używanie rosyjskiego *есть* prawie wyłącznie w zdaniach egzystencjalnych, i to zarówno dla liczby pojedynczej, jak i mnogiej, sugeruje, że właśnie to znaczenie leksykalne wydaje się najmocniejsze w przypadku czasownika ‘być’. Podkreślanie istnienia czegoś jest jednym ze sposobów wyrażania afirmacji zgodnie z metaforą konceptualną AFIRMACJA TO ISTNIENIE, a NEGACJA TO NIEISTNIENIE.

Należy zauważyć, że w językach wschodniosłowiańskich forma 3. os. lp. czasu teraźniejszego czasownika ‘być’ jest nierozzerwalnie związana z wyrażaniem afirmacji i ma immanentnie afirmatywny charakter. Formy tej nie można zanegować przy użyciu negatora, tak jak w wypadku innych czasowników (*говорю – не говорю*), a dla wyrażenia negacji używana jest specjalna forma przecząca, funkcjonująca również w języku rosyjskim jako partykuła przecząca *нет* lub w języku białoruskim i ukraińskim czasownik ‘mieć’ w formie przeczącej – białoruskie *няма* i ukraińskie *немає*. Tak więc rosyjskie *есть* służy przede wszystkim do wyrażania faktu istnienia, ale jednocześnie leksykalnie nadaje mu afirmatywny charakter i sprawia, że może być używany do wyrażania tak zwanej afirmacji emfaticznej w sytuacjach, gdzie zwykle ten wyraz nie występuje, np.: *много есть дело чести*.

Podobna technika nadawania zdaniu mocnego znaczenia afirmatywnego wykorzystywana jest w języku bułgarskim. Język ten do wyrażania afirmacji również stosuje formy czasownika posiłkowego o znaczeniu ‘być’, ale – w przeciwieństwie do języka rosyjskiego – dysponuje w czasie teraźniejszym wszystkimi formami osobowymi (*съм, си, е, сме, сте, са*). W takiej sytuacji silna afirmacja uzyskiwana jest w czasie perfectum przez użycie czasownika posiłkowego, a słaba afirmacja przez jego brak:

Тя е следвала в София. ‘Ona z pewnością studiowała w Sofii’.

Тя следвала в София. ‘Ona ponoć (jakoby) studiowała w Sofii’ (PBGK 2007: 286).

‘Być’ jako wykładnik afirmacji mocnej i słabej

Czasownik ‘być’ jest najbardziej rozpowszechnionym czasownikiem posiłkowym – występuje we wszystkich językach słowiańskich, a w języku słoweńskim wykorzystywany jest do tworzenia trzech z czterech czasów, jakimi dysponuje ten język – jako czasownik posiłkowy nie występuje

tylko w czasie teraźniejszym. W tradycji gramatograficznej języka serbskiego przyjmuje się, że język serbski ma dwa odrębne czasowniki posiłkowe o znaczeniu ‘być’ – czasownik dokonany *biti* (którego formy w czasie teraźniejszym to: *будем, будеш, буде, будемо, будете, буду*) i czasownik niedokonany *jecam*.

Jak podkreśla Zuzanna Topolińska (2008: 509–514), jedną z najbardziej charakterystycznych cech systemów werbalnych języków ligi bałkańskiej jest wielość zgramatyzowanych dystynkcji w sferze modalnej. Dobrze wpisuje się w tę tezę fakt współistnienia w języku serbskim w czasie teraźniejszym dwóch paralelnych koniugacji czasownika niedokonanego ‘być’ (*jecam*) – dłuższej i krótszej. Niedokonane formy długie czasownika ‘być’ to: *jecam, jecu, jecmo, jecme, jecy*, a formy krótkie to: *cam, ci, je, cmo, cme, cy*. Zarówno formy długie, jak i krótkie są zawsze afirmatywne i nie można ich zaprzeczyć, używając negatora *ne*, tak jak to się dzieje w wypadku zwykłych czasowników (*говорим – не говорим*). W zdaniach przeczących formy krótkie zastępują specjalne formy negatywne czasownika ‘być’ (*нисам, ниси, није, нисмо, нисте, нису*).

Przez zaistnienie opozycji między formami długimi i krótkimi czasownika ‘być’ możliwe jest formalne rozróżnienie afirmacji słabej (nieakcentowanej) i mocnej (akcentowanej i emfaticznej). Rozróżnienie to może powstać wszędzie tam, gdzie występują teraźniejsze niedokonane formy osobowe czasownika ‘być’, a więc stosunkowo często, gdyż formy tego czasownika posiłkowego używane są do tworzenia czasu przeszłego, strony biernej i orzeczenia imiennego, stanowią też część wielu konstrukcji gramatycznych³.

Formy długie występują znacznie rzadziej i tylko w sytuacji, gdy zdanie wyraża dodatkowy sens podkreślający afirmatywny charakter wypowiedzi. Tak więc znaczenie określające mocną afirmację w języku serbskim reprezentowane jest za pomocą środków syntaktycznych, ale może również zostać zleksykalizowane przy użyciu takich wyrażen, jak ‘rzeczywiście’, ‘a jednak’, ‘naprawdę’, ‘w rzeczy samej’, ‘faktycznie’. Oto kilka przykładów, w których mocna afirmacja wyrażona długą formą czasownika ‘być’ kontrastuje ze słabą afirmacją mającą wykładnik w postaci krótkiej formy czasownika ‘być’:

Исмет Бајрамовић је извршио самоубиство.

Исмет Бајрамовић јесте извршио самоубиство.

³ Dla przykładu: czasownik *biti* używany jest w konstrukcjach modalnych wyrażających możliwość: *Још да ми је наћи времена и за то*; powinność: *Знам шта ми је сада чинити* (zob. Engel, Mrazović 1986: 244). Formy dokonane czasownika *biti* są również używane do tworzenia czasu przyszłego dokonanego i trybu przypuszczającego.

Моја коса је црна и очи смеђе.

Моја коса јесте црна и очи смеђе, међутим, моја баба по мајци је била права плавуша.

Платан је дрворедно дрво.

Платан јесте дрворедно дрво.

Дакле, платан сигурно јесте дрворедно дрво и нема изговора за његово уклањање из Булевара краља Александра.

Србија је Европа.

Србија јесте Европа.

Србија је у дужничкој кризи.

Србија јесте у дужничкој кризи.

Zauważmy, że zdania z krótką formą czasownika ‘być’ są stwierdzeniem faktu, podaniem informacji i nie zawierają dodatkowego zabarwienia modalnego. Natomiast zdania, w których formę krótką zastąpiono syntaktycznym wykładnikiem mocnej afirmacji, modyfikują znaczenie zdania, podkreślając jego faktyczność i prawdziwość. Tego typu konstrukcja wyraźnie kontrastuje ze zdaniem przeczącym i właśnie takie jest jej zadanie. Ma rozwiązać wątpliwości, zweryfikować negatywne opinie, wykazując twierdzący, pozytywny, a więc afirmatywny charakter sądu. Dlatego też zdania z formami długimi czasownika ‘być’ występują bardzo często w kontekście riposty i opozycji do zdań negatywnych:

Популарна јесам, звезда нисам.

Косово није услов, али јесте „препрека”.

Јесте опроштено, али није заборављено!

Или јеси, или ниси.

То није оно ... али, шта могу ... неки живот ипак јесте.

Мој отац није и јесте жив.

Косово – јесте држава, није држава ...

Косово, ипак, јесте држава.

Formy długie są również preferowane, gdy czasownik ‘być’ występuje w swoim leksykalnym znaczeniu, a więc gdy wyraża fizyczny fakt istnienia, potwierdzenie egzystencji lub występowania danego zjawiska czy stanu rzeczy. Mogą one również podkreślać niezmienność i fakt trwania danej sytuacji:

Живот је стваран само када ја јесам.

Не верујем у то да је значење живота загонетка коју треба разрешити.

Живот јесте. Ја јесам. Свашта може да се деси.

Ја сам оно што јесам и не желим ни због кога да се мењам!

Косово је било, јесте и увек биће срце Србије.

Skojarzenie afirmatywnego znaczenia z długimi formami czasownika ‘być’ jest tak mocne, że wyrazy te występują w funkcji eliptycznych partykuł twierdzących. W takiej roli mogą być użyte wszystkie formy długie, ale w większości ich zastosowanie ograniczone jest tylko do odpowiedzi na pytania zawierające czasownik posiłkowy ‘być’ w formie niedokonanej czasu teraźniejszego lub do eliptycznego wzmocnienia zdań twierdzących:

– *Да ли си ме волео?*

– *Јесам.*

– *Извини, јесам те пробудио?*

– *Јеси.*

– *Грешила сам, јесам. Пуно сам грешила. Било је лоших избора, и то не један него више њих.*

Forma długa 3. os. lp. czasownika ‘być’ – *јесме* – wykazuje znacznie szersze użycie w funkcji partykuły twierdzącej w porównaniu z innymi formami tego czasownika. Może wystąpić w odpowiedzi na pytania z orzeczeniem w każdej osobie i czasie, stając się synonimem partykuły twierdzącej *да*. Niemniej jednak najczęściej *јесме* pojawia się w odpowiedzi na pytania zawierające czasownik ‘być’:

Да, да, јесте, у праву си.

Јесте, болесник сам.

Sygnalizowanie afirmacji za pomocą konstrukcji enklitycznych

W przykładach analizowanych do tej pory można było zauważyć, że czasownik ‘być’ zyskał funkcję markera afirmacji przez wykształcenie specjalnych form afirmatywnych i kontrastujących z nimi oddzielnych form negatywnych. Na przykład w języku słoweńskim w 3. os. lp. kontrast ten opiera się na opozycji leksykalnej *je / ni*, a nie, tak jak w przypadku innych czasowników, przez dodawanie negatora *ne*. Jednak opozycja między twierdzeniem i przeczeniem nie polega jedynie na wyodrębnieniu się specjalnych form, ale również na ich dystrybucji w obrębie zdania. W języku serbskim krótkie formy afirmatywne nie mogą rozpoczynać wypowiedzi, gdyż są zawsze enklitikami zajmującymi drugą pozycję w zdaniu, podczas gdy formy negatywne występują w pozycji akcentowanej – negator obligatoryjnie poprzedza czasownik lub orzecznik:

<i>Касно је.</i>	<i>Није касно.</i>
<i>Крив је.</i>	<i>Није крив.</i>
<i>Добили смо много поклона.</i>	<i>Нисмо добили много поклона.</i>
<i>Добро је, добро је, није могло бити боље.</i>	
<i>Моја несрећа није била у томе што су услови били лоши а били су.</i>	
<i>Дао сам све од себе да их не волим, никако није ишло.</i>	

W podanych przykładach marker afirmacji zajmuje pozycję postwerbalną, podczas gdy marker negacji zawsze poprzedza czasownik. W odróżnieniu od negatora, który jest ściśle związany z czasownikiem, marker afirmacji często przenoszony jest na początek zdania i zajmuje zawsze pozycję enklityczną – jest to tak zwana pozycja Wackernagela (por. Franks, King 2000: 28; Sławski 1946: 1–2). Również w zdaniach podrzędnych marker afirmacji umiejscawia się tuż po zaimku względnym lub spójniku wprowadzającym zdanie zależne:

Тадић је након референдума о самосталности Црне Горе јасно и гласно прихватио њене резултате и дао им пуни легитимитет.
Србија ће успети у својим намерама, јер су њени грађани своју одлуку о чланству Србије у ЕУ већ донели.
Ја мислим да је безрезервна борба против организованог криминала обавеза читавог државног врха.

Zwróćmy uwagę, że formy przeczące czasownika ‘być’ mogą zajmować pierwsze miejsce w zdaniu – a więc miejsce niedostępne dla enklityk. Z kolei pozycja Wackernagela jest nieosiągalna dla markera negacji, jeśli nie stoi po nim orzeczenie, ponieważ afirmacja jest sygnalizowana przez obecność enklityki, nie jest ważne, czy miejsce to jest zajęte przez formę czasownika ‘być’, czy też inny element wchodzący w skład konstrukcji enklitycznej. Tak więc w języku serbskim 3. os. lp. czasu teraźniejszego czasownika ‘być’ może być pominięta, szczególnie w mowie potocznej, jeśli w konstrukcji enklitycznej występuje już element o podobnej formie fonetycznej (por. Grygiel w druku). I tak w przypadku konstrukcji enklitycznych *ce je*, *me je*, *me je*, *je (jy) je* ostatni element konstrukcji enklitycznej może zostać pominięty, a funkcję sygnalizatora afirmacji przejmie odpowiednio *ce*, *me*, *me* lub zaimek *je*.

Пробудио се (је) у осам сати.
Упознао ме (је) из сажљења.
Питала те (је) како живиш.
Милан вам је (ју је) већ представио.

Podobny proces opuszczania formy 3. os. lp. czasu teraźniejszego czasownika ‘być’ można zaobserwować w języku polskim. W konstrukcjach z enklitycznymi zaimkami w celowniku *jest* może zostać pominięte:

Przykro mi/ci/mu/jej/nam (jest).

Smutno mi/ci/mu/jej/nam (jest).

Słabo mi/ci/mu/jej/nam (jest).

W tym wypadku również cała konstrukcja enklityczna pełni funkcję markera afirmacji. Jeśli *jest* wystąpi w pozycji proklitycznej, nie może być opuszczone (*jest mu przykro, jemu jest przykro*), ale może zostać zanegowane, co nie może nastąpić w enklityce (*nie jest mu przykro, jemu nie jest przykro*). Ciekawym zjawiskiem w języku polskim jest proces, który można by określić jako afirmatywna duplikacja czasownika ‘być’ w konstrukcji enklitycznej:

Już bliskiś jest paniki.

Drogiś mi jest jak brat.

Takim głodny jest / Jam jest głodny.

W tych przykładach morfemy *-ś* i *-m* historycznie pochodzą od enklitycznych form czasownika ‘być’ *jeś* i *jeśm*, ale tutaj zostały zinterpretowane jako wyznaczniki osoby, co doprowadziło do analitycznego odtworzenia czasownika ‘być’ – *jest*. Tak jak w przypadku innych konstrukcji enklitycznych, również tutaj *jest* może zostać opuszczone (*już bliskiś paniki, drogiś mi jak brat, głodnym*), ale negacja może nastąpić tylko po zamianie sekwencji enklitycznej na proklityczną (*nie jesteś bliski paniki, nie jesteś mi drogi jak brat, nie jestem głodny*). W historii języka polskiego czas przeszły, tak jak obecnie dzieje się w językach południowosłowiańskich, był tworzony przez użycie teraźniejszych form czasownika ‘być’. Użycie *jest* w staropolszczyźnie przypomina pełnioną przez niego we współczesnym języku serbskim funkcję wykładnika afirmacji. Staropolskie *jest* mogło być przesuwane na pozycję Wackernagela i sygnalizować lub podkreślać afirmatywny charakter wypowiedzi na długo przed pojawieniem się orzeczenia w zdaniu:

Dziwnieć teże jest ono między zwierzęty było. Kgn 3 r 7

Wieleć jest on ziem, miast, grodow, wsi i teże ludzi pod sobą miał był. Kgn 3 r 25

Jenże(ć) dom jest (ci on) był między dwiema domoma uczynion. Kgn 3v 31

Podane przykłady pochodzą z datowanych na koniec XIV wieku *Kazań gnieźnieńskich*, które, jak zauważa Zenon Klemensiewicz (1974: 162), stylem językowym zbliżają się do mowy potocznej. W przytoczonym przez Klemensiewicza fragmencie *Kazań gnieźnieńskich*, z którego jedno zdanie cytuję poniżej, wyraźnie widać, że prawdziwość opisywanych zdarzeń jest akcentowana za pomocą nagromadzenia środków syntaktycznych będących markerami afirmacji. Prawie w każdym zdaniu pojawia się *jest* i konstrukcje enklitycz-

ne budowane za pomocą wielokrotnie powtarzanych zaimków *mu, je, się*, a przede wszystkim zaimka *ci*:

Tedy(ć) więc posłał ci jest on był po jedną krolewnę, coż (ci) jest je było to imię Sybilla dziano, jaż (ci) jest (ci) ona barzo mądra była, a o bożem (ci) umęczeniu jest (ci) ona przedtym (to) wiele lat była przepowiedała, niżli(ć) się jest był Kryst narodził, a chcąc (a przez to) on to ot nie przewiedzieć, iże narodzi-li(ć) się ktory człowiek na świecie (taki) cożbyć on był nad nim mocniejszy, więcszy i mędrszy; tedyć więc ona (krolewa) barzo mocną w dzień Bożego Narodzenia jest (ci ona) była k niemu przyjechała, a sto swych rycerzow jest (ci ich) ona z sobą była miała (Klemensiewicz 1974: 206–207).

Użycie czasownika posiłkowego *jest* w roli markera afirmacji, podkreślającego prawdziwość i faktyczne zaistnienie opisywanych zdarzeń, odznacza się dużą konsekwencją. Warto zauważyć, że w przypadku formy pytającej (*narodzi-li się ktory człowiek*) i przypuszczającej (*cożbyć on był*) marker afirmacji nie został wprowadzony.

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza kwantyfikacyjnych i egzystencjalnych sposobów sygnalizowania afirmacji pokazuje, że afirmacja jest kategorią gramatyczną, której sedno nie tkwi w wykładnikach formalnych, lecz w leksykalnych i semantycznych czynnikach motywujących jej funkcje. Śledząc sposoby wyrażania afirmacji w językach słowiańskich, można zaobserwować, jak początkowo jednostkowe doświadczenia zostają zwerbalizowane i stopniowo przekształcają się w konwencję językową. Gramatyzacja znaczeń afirmatywnych dokonuje się wieloetapowo, począwszy od wprowadzenia wyspecjalizowanych jednostek leksykalnych, podkreślających prawdziwość, faktyczność i pozytywny wymiar omawianych zjawisk, przez leksem funkcyjne, jak analizowane kwantyfikatory i czasownik ‘być’, a skończywszy na konstrukcjach gramatycznych, takich jak enklityki, które za pomocą linearyzacji modelują afirmatywny wymiar wypowiedzanego zdania. Swoistym ukoronowaniem tego procesu dążenia do coraz większej schematyzacji i przechodzenia od płaszczyzny fizycznej i znaczeń ucieleśnionych do płaszczyzny abstrakcyjnej jest implicytne wyrażanie afirmacji przez brak negatora i powstała w ten sposób opozycja do przeczenia.

Literatura

- Engel U., Mrazović P., 1986, *Kontrastive Grammatik Deutsch-Serbokroatisch*, München.
- Fauconnier G., 1994, *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*, Cambridge.
- Frančić V., 1963, *Gramatyka opisowa języka serbo-chorwackiego*, Warszawa.
- Franks S., King T. H., 2000, *A Handbook of Slavic Clitics*, New York.
- Givón T., 1978, *Negation in Language: Pragmatics, Function, Ontology*, [in:] *Syntax and Semantics*, P. Cole (ed.), New York, p. 69–112.
- Grygiel M., *Constructional Realizations of Affirmation in Slavic*, [in:] *Slavic Linguistics in a Cognitive Framework*, M. Grygiel, L. A. Janda (eds), Frankfurt [w druku].
- Heine B., 1993, *Auxiliaries: Cognitive Forces and Grammaticalization*, New York.
- Karolak S., 1990, *Kwantyfikacja a determinacja w językach naturalnych*, Warszawa.
- Klemensiewicz Z., 1974, *Historia języka polskiego*, Warszawa.
- Kuteva T., 2001, *Auxiliation: An Enquiry into the Nature of Grammaticalization*, New York.
- Lakoff G., Johnson M., 1988, *Metafory w naszym życiu*, Warszawa.
- Lubocha-Kruglik J., 2001, *Rosyjskie zdania egzystencjalne w konfrontacji z polskimi*, Katowice.
- Lyons J., 1989, *Semantyka*, t. 2, Warszawa.
- PBGK 2007, *Polsko-bułgarska gramatyka konfrontatywna*, red. V. Koseska-Toszeva, Warszawa.
- Pisarkowa K., 1984, *Historia składni języka polskiego*, Wrocław.
- Sawicka I., 1988, *Fonologia konfrontatywna polsko-serbsko-chorwacka*, Wrocław.
- Sławski F., 1946, *Miejsce enklityki odmiennej w dziejach języka bułgarskiego*, Kraków.
- Topolińska Z., 2008, *O pewnych niedocenianych bałkanizmach w systemie werbalnym języka serbskiego*, „Južnoslovenski filolog” LXIV, s. 509–514.
- Tovena L., 1998, *The Fine Structure of Polarity Sensitivity*, New York–London.
- RSJ 2007, *Речник српског језика*, ред. М. Николић, Нови Сад.
- Симић Р., 2000, *Основи синтаксе српског језика*, Београд.
- Синтакса 2005, *Синтакса савременог српског језика*, ред. М. Ивић, Београд.

Quantifiers and existentials as markers of affirmation in Serbian

Summary

In the paper I argue that quantifiers understood as numerical language expressions and the verb ‘to be’ are used to express and intensify affirmation in Serbian and other Slavic languages. I focus on two types of quantifiers: the universal quantifier, represented in Serbian by the lexeme *svi* and its derivatives, and the existential quantifier associated with the numeral *jedan* and the verb ‘to be’. Both types of quantifiers in analyzed contexts acquire secondary functions of affirmation markers. However, the scope of this type of affirmation

marking is quite limited as very often the same words may be used in negative contexts. As a consequence, it is impossible to describe this function referring to any strict logical rules, but it is better to regard it as a metaphorical extension. Thus, the use of universal quantifier as a marker or intensifier of affirmation is believed to be best described as being based on the conceptual metaphor AFFIRMATION IS COMPLETENESS and the intensification of affirmation in the case of existential quantifier and the verb 'to be' relies on the metaphor AFFIRMATION IS EXISTENCE.

Słowa kluczowe: kwantyfikatory, wykładniki egzystencjalne, afirmacja, negacja, metafora konceptualna, gramatyzacja, znaczenie ucieleśnione.

Key words: quantifiers, existentials, affirmation, negation, conceptual metaphor, grammaticalization, embodied meaning.